

ГЛАСНИК 41

српског археолошког друштва 2025

ГОДИНА
АРХЕОЛОГИЈЕ

Време је за прошлост.

Манифестација „Година археологије 2025”

У 2025. години Српско археолошко друштво спроводи манифестацију „Година археологије”. За лого манифестације је одабрана иконична силуета скулптуре Прародитељка, пронађена на локалитету Лепенски Вир. Током 2025. године, низ активности као што су предавања, изложбе, радионице и интерактивни рад са публиком у више од 20 градова промовише културно наслеђе Србије и слави археологију у свим својим облицима. Повод за ову манифестацију је 160 година од првих документованих археолошких ископавања у Србији. У лето 1865. Јанко Шафарик, тада чувар (управник) *Музеума сербској* (данас Народни музеј Србије), спроводи ова ископавања на планини Рудник.

(лого: Dechko Tzar)

Програмски одбор манифестације „Година археологије 2025”

Manifestation “The Year of Archaeology 2025”

In 2025, the Serbian Archaeological Society is implementing a series of events under the title “The Year of Archaeology 2025”. The project logo is the iconic silhouette of the sculpture Praroditeljka (*Progenitrix – Foremother*), found at the site of Lepenski Vir. During 2025, numerous activities such as lectures, exhibitions, workshops, and interactive work with broad public in more than 20 cities are being organised so as to promote the cultural heritage of Serbia and celebrate archaeology in all its forms. This series of events is marking the occasion of 160 years since the first documented archaeological excavations in Serbia. In summer 1985, Janko Šafárik, the then custodian (director) of the *Serbian Museum* (today’s National Museum of Serbia), conducted these excavations on Mount Rudnik.

(logo: Dechko Tzar)

Programme board of the manifestation “The Year of Archaeology 2025”

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 41

2025

Београд

Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд

Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић-Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Институт за пра- и протоисторију, Кристијан-Албрехтс универзитет, Кил), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

За издавача: Адам Црнобрња

Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић

Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић

Графички дизајн: Кристијан Релић

Штампа:

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)

ISSN 3009-3503 (Online)

УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade

Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Institute for Pre- and Protohistory, Christian-Albrechts-University, Kiel), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

For publisher: Adam Crnobrnja

Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović

Proof reading (English): Jelena Vitezović

Graphical design: Kristijan Relić

Printed by:

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.

The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2025 Belgrade

САДРЖАЈ CONTENTS

РАСПРАВЕ STUDIES

М. Ц. Церовић: Раноенеолитска рондела на локалитету Шанчина у Десићу код Шапца, резултати археолошких истраживања 2017–2022. године	7
M. C. Cerović: Early Eneolithic rondel at the site of Šančina in Desić, near Šabac, results of the archaeological research from 2017–2022	38
Б. Трипковић, К. Пенезић: Археолошки остаци и простор на локалитетима типа обровац: поглед из геоархеолошких бушотина	43
B. Tripković, K. Penezić: Archaeological remains and space at the Obrovac-type of sites: a view from geoarchaeological cores	72
М. Љуштина, М. Селаковић, Д. Милановић: На трагу производње питоса. Латенска керамичарска пећ са локалитета Адине њиве – Брајково	75
M. Ljuština, M. Selaković, D. Milanović: On the trail of <i>pithoi</i> production. La Tène pottery kiln from the site of Adžine Njive – Brajkovo	96
М. Н. Џамтовски: Recently discovered altar from Rogatica dedicated to Liber Pater (eastern Roman <i>Dalmatia</i>)	99
М. Н. Џамтовски: Недавно откривени жртвеник из Рогатице са посветом Либеру Патеру (источна римска Далмација)	123
Н. Ђ. Радиновић: Преглед типова амфора са простора јужне капије римског утврђења <i>Timacum Minus</i>	125
N. Đ. Radinović: Overview of <i>amphora</i> types from the southern gate of the Roman fort <i>Timacum Minus</i>	147
Д. Николић, Н. Стругар Бевц: Ранословенска кућа и сведочанства о изради накита на налазишту Ритопек–Река	151
D. Nikolić, N. Strugar Bevc: An Early Slavic house and evidence of jewellery making at the site of Ritopek–Reka	188
Ђ. Милосављевић: Остаци Цркве Светог Пантелејмона у Ловцу	191
Đ. Milosavljević: Remains of the Church of St. Panteleimon in Lovac	207

В. Микашиновић, Т. Шаркић, Д. Николић, К. Ђукић: Прелиминарни резултати биоантрополошких анализа материјала са локалитета Црквина (Доња Бела Река, Бор)	209
V. Mikašinović, T. Šarkić, D. Nikolić, K. Đukić: Preliminary results of bioanthropological analyses of material from the site of Crkvina (Donja Bela Reka, Bor) ...	231

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

N. Mirković Marić, I. Tomažič, M. Marić, New results of archaeological research at the site of Crna Bara – Prkos	233
Н. Мирковић Марић, И. Томажич, М. Марић: Нови резултати археолошких истраживања на локалитету Црна Бара – Пркос	253
П. Милојевић, С. Перић: Праисторијска налазишта у горњем току Белице ...	259
P. Milojević, S. Perić: Prehistoric sites in the upper course of the Belica River	282
В. Михајловић, Ј. Пендић, А. Бандовић, И. Кајтез, М. Јанковић: Рекогносцирање креманске котлине 2021. године	291
V. Mihajlović, J. Pendić, A. Bandović, I. Kajtez, M. Janković: Archaeological field survey of the Kremna Basin in 2021	324
К. Дмитровић, Д. Ћирковић: Резултати заштитних истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2023. године	331
K. Dmitrović, D. Ćirković: Results of rescue archaeological excavations in the courtyard of the National Museum Čačak in 2023	361
А. Ристић, Д. С. Радисављевић: Локалитети Градац (Градиште) и Црквиште у Риђевштици код Трстеника – резултати археолошких ископавања 1987. године	369
A. Ristić, D. S. Radisavljević: The sites of Gradac (Gradište) and Crkvište in Ridevštica near Trstenik – results of archaeological excavations in 1987	399
А. Ђукић: Средњовековне и раноновековне надгробне плоче из села Церова код Рудника	401
A. Đukić: Medieval and Early Modern gravestones from the village of Cerova near Rudnik	418

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ

CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

С. Митић: Наводони гробни налаз са Новог Брда из средњовековне збирке Народног музеја Ниш	419
S. Mitić: Alleged grave find from Novo Brdo from the medieval collection of the National Museum Niš	435

ПРИКАЗИ

REVIEWS

Selena Vitezović, Christoforos Arampatzis (eds.) HUNTING AND FISHING IN THE NEOLITHIC AND ENEOLITHIC: WEAPONS, TECHNIQUES AND PREY, Archaeopress, 2024 (Ivana Dimitrijević)	439
---	-----

IN MEMORIAM

Андреј Михајлович Обломски (1957–2023) (И. О. Гавритухин, Н. В. Лопатин)	445
Љиљана Мандић (1952–2024) (Д. Милосављевић)	451
Душан Крстић (1927–2024) (Н. Радојчић)	459

ДОДАТАК

APPENDIX

Упутство ауторима	464
Guidelines for the authors	465
Уређивачка политика	466
Editorial policy	467

ПРЕГЛЕД ТИПОВА АМФОРА СА ПРОСТОРА ЈУЖНЕ КАПИЈЕ РИМСКОГ УТВРЂЕЊА *TIMACUM MINUS*

Никола Ђ. Радиновић

Београд

e-mail: nikolaradinovic@gmail.com

Оригинални научни рад

Примљено: 30. 4. 2025.

УДК: 904:738.6"652"(497.11)

Прихваћено: 23. 7. 2025.

904:666.3-1"652"(497.11)

Апстракт: *Анализа керамичког материјала са простора јужне капије римског утврђења Timacum Minus зајочетна је 2011. године и, уз мање и веће паузе, траје до данас. Током датог периода прикуљена је и обрађена значајна количина налаза. Амфоре чине приближно 10% типолошки одређивог материјала, а идентификовано је укупно 11 различитих типова. Највећи део типиче из радионица источномедитеранског подручја, док су амфоре јонске регије заступљене у нешто мањем броју. Производи из северне Африке имају релативно скромно учешће. Средином 4. и почетком 5. века долази до промене у дистрибуционим обрасцима. Услед нестабилности на дунавској граници, локална изража се преумерава ка јужнијим и безбеднијим тржиштима. Истовремено, промене у структури самог утврђења одлажу се и у керамичком материјалу. Током последње фазе капије (средином 5. века) бележи се повећано присуство амфора локалних форми. Циљ рада је да идентификују типове амфора, утврди њихово порекло и анализира стабилност заступљености у оквиру дефинисане територије. Презентовани подаци доприносе бољем разумевању могућих путева комуникације и модела снабдевања насеља, као и ширег подручја Тимока током периода касне антике.*

Кључне речи: Timacum Minus, амфоре, јужна капија, јонска антика, обрада керамичког материјала, источни Медитеран

Увод

Римско утврђење *Timacum Minus* се налази у источној Србији, недалеко од села Равна у околини Књажевца. Смештено је на високој тераси обале Белог Тимока. Прва систематска археолошка ископавања започињу давне 1975. године, под руководством др Петра Петровића у име Археолошког института у Београду у сарадњи са Завичајним музејом у Књажевцу. Током вишестепених кампања, са краћим и дужим паузама, локалитет полако почиње да добија обриси римског кастела. Откривени су бедеми на северу, западу и делимично на југу са све припадајућим капијама и кулама као и већа грађевина у средишту насеља (Петковић и Илијић 2012, 154). Радови

Сл. 1. Јужна капија утврђења *Timacum Minus*, Равна

Fig. 1. Southern gate of the fortress *Timacum Minus*, Ravna

на јужној капији (*porta pretoria*) започињу 1994. године. У наредних неколико година, истражен је простор улаза са два кула квадратне основе, улице која је спајала јужну и северну капију као и део унутрашњости утврђења (Петковић и Јовановић 2000, 275). Уследила је пауза дуга више од две деценије. Затим, почетком 2019. године, према елаборату, а затим и пројекту Археолошка истраживања, презентација и промоција римског сектора утврђења и града *Timacum Minus* у Равном коду Књажевца,¹ започињу нова ископавања која трају до данас.

На сектору јужне капије утврђења можемо издвојити укупно четири хронолошке етапе, односно грађевинске фазе. Прва започиње њеном изградњом која је везана за обнову целог утврђења, крајем 3. века. Услед политичке и безбедносне кризе царства те угрожености њених граница, подижу се четвороугаоне куле на западном бедуу утврде. У истом периоду, преграђен је јужни бедем и придодата капија (Петровић 1996, 20). Улаз је фланкиран два кула квадратне основе. Темелји су фундирани грубо притесаним, великим блоковима од пешчара док су горње зоне зидане у

¹ Руководилац пројекта у име Археолошког института у Београду је др. Софија Петковић у сарадњи са Бојаном Илијић МА (Завичајни музеј Књажевац). Остали чланови тима су: др Игор Бјелић (Археолошки институт), Марија Јовић МА (Археолошки институт), Милена Муминовић МА (Завичајни музеј Књажевац) и Никола Радиновић МА. Треба нагласити да је пројекат новијих истраживања превходно усмерен ка санацији и припреми за конзерваторско-рестаураторске радове, а све у сврху промоције и презентације овог дела утврђења.

техници *opus mixtum* – од опека, ломљеног камена и облутака (Петковић и Јовановић 2000, 279). Средином 4. века додатно се ојачавају бедем и куле (фаза II). Том приликом су придодати потпорни зидови од ломљеног камена и облутака. Наредна фаза обнове јужне капије је истовремено и последња већа реконструкција утврђења (фаза III). Најпре је на делу улаза подигнута дрвена палисада, а накнадно и масивна кула (S4). Иста ситуација је уочена и на осталим улазима каструма. Западна кула капије испуњена је шутом и остаје без функције. Са унутрашње стране, призидано је неколико мањих и већих грађевина од облутака у техници сухозида (Петковић и Јовановић 2000, 279). Фаза III завршава се пожаром. На основу налаза, овај догађај се са сигурношћу може датовати у последњу деценију 4. века (Петковић и др. 2021, 157). Током последњег периода живота јужне капије (фаза IV), долази до њеног архитектонског прилагођавања. Услед интервенција и преградње, она губи своју првобитну функцију². Масивна кула (S4) из фазе III у потпуности бива напуштена док се на датом простору придодаје већа грађевина зидана од облутака и ломљеног камена. На основу налаза, нови објекат је могао имати улогу занатске радионице (Петковић и Јовановић 2000, 279). Последња фаза обнове такође дели судбину претходне. Капија страда у пожару који се огледа у нивоу паљевине и гаражи. Насеље је спаљено до темеља, највероватније средином 5. века (Петковић и Илијић 2012, 156).

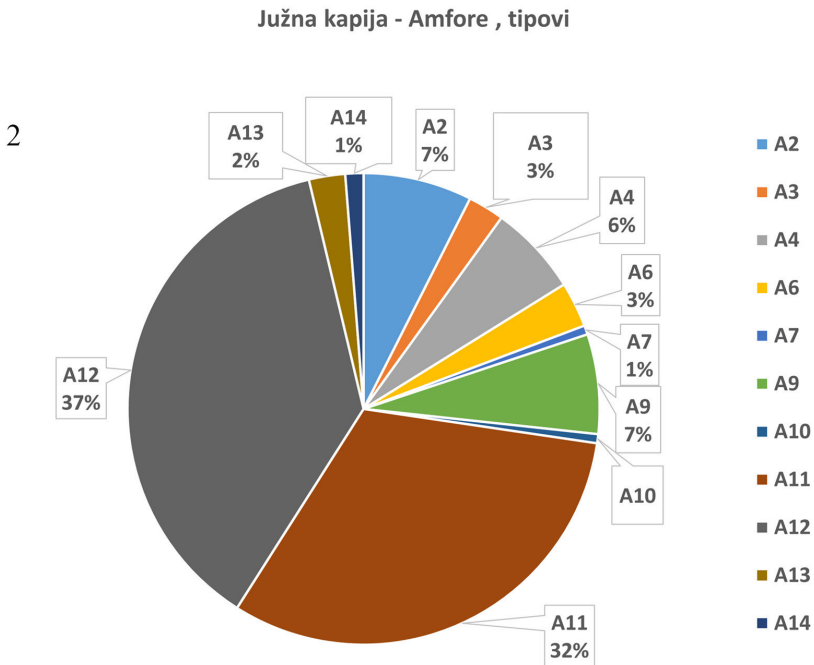
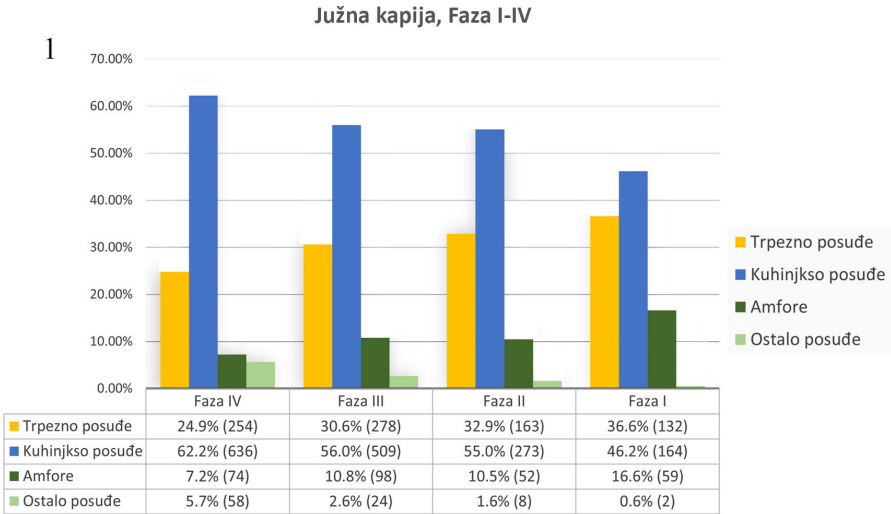
Приступ обради керамичког материјала

Анализа керамике са простора јужне капије утврђења започиње током 2011. године и, са мањим и већим паузама, траје све до данас³. Формирана је типологија на темељима сачуване документације раније обраде. Употребљена је стандардна методолошка анализа која се ослања како на стилско-типолошку поделу, тако и на визуелни и микроскопски преглед фрагмената. Карактеристике материјала су одређене на основу боје, површинске обраде, састава фактуре, присутности орнамента итд. Посебно, при обради амфора, креирана је и примењена фактурна листа. Она је послужила за типолошку детерминацију и оних мањих уломака који нису поседовали особене морфолошке елементе за јасну класификацију.

Са 283 налаза, амфоре чине око 10% целокупног одредивог керамичког материјала са простора јужне капије утврђења (Графикон 1/1). Фази I припада 59 (16,55%), фази II 52 (10,48%), фази III 98 (10,98%) и фази IV укупно

² Као уосталом и цело утврђење. Бедем бива пробијен а унутрашње грађевине добијају више делатничку и занатску употребу.

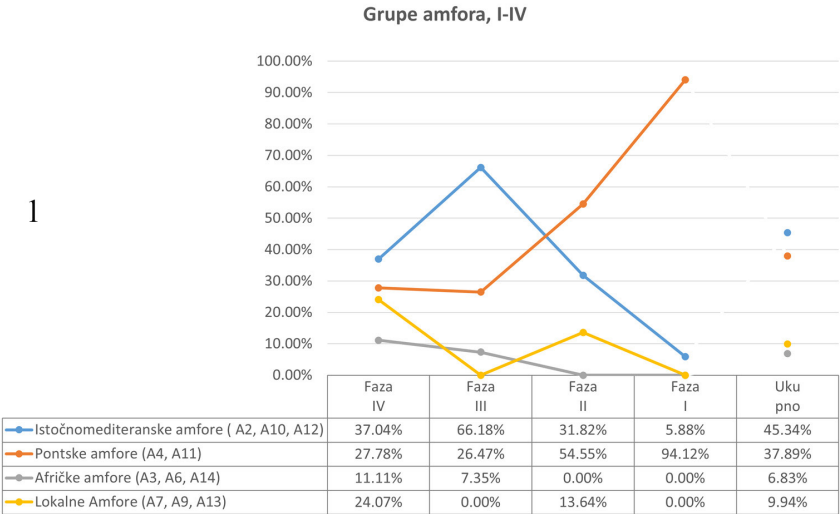
³ На обради материјала радило је неколико истраживача: Милица Марјановић, Снежана Чернач, Марија Јовић, Бојана Илијић и Никола Радиновић.

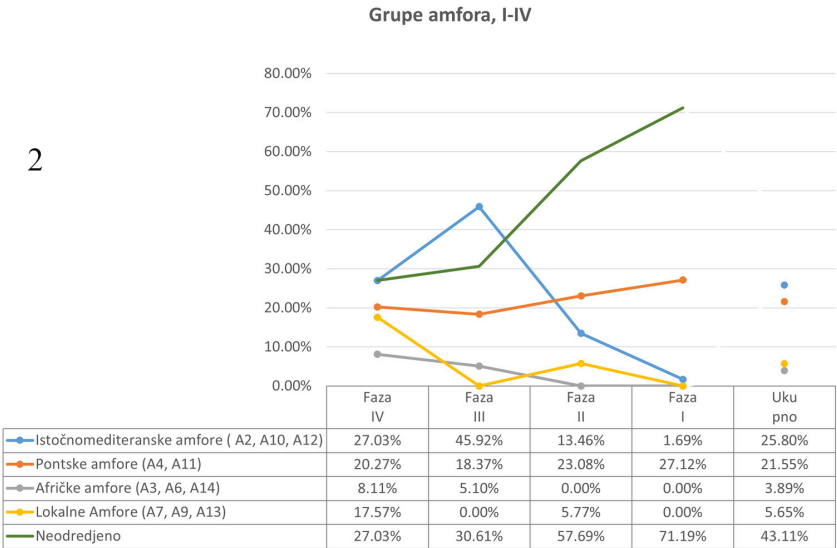
Графикон 1. 1. Процент заступљености и број налаза по групама посуђа;
2. Процент заступљености типова амфора

Chart 1. 1. Percentage representation and number of finds by pottery groups;
2. Percentage representation of amphora types

1

2

Графикон 2. 1. Заступљеност скупина амфора по пореклу;
2. Заступљеност скупина амфора по пореклу (укључујући неодређене налазе)
Chart 2. 1. Representation of amphora groups by origin;
2. Representation of amphora groups by origin (including unidentified finds)

Сл. 2. 1. Амфора тип A11b; 2. Амфора тип A6

Fig. 2. 1. Amphora type A11b; 2. Amphora type A6

74 фрагмента (7,24%). Треба напоменути да, од укупног броја уломака, 161 је типолошки одредив (око 57%) и они јесу предмет статистичке анализе.

Преглед типова амфора

Из расположивог керамичког материјала са локалитета *Timacum Minus*, издвојено је 14 различитих типова амфора. Од датог броја, 11 је евидентирано на простору јужне капије. Ради боље анализе, типови су груписани према њиховом географском пореклу. Ова врста поделе која концентрише налазе на центре производње омогућава релевантнији статистички приказ анализираног материјала. Тиме се даје јаснији увид у информације о правцима снабдевања, трговини као и актерима који су укључени у делатност транспорта добара која су пристизала у насеље.

Источномедитеранске амфоре

Амфоре источномедитеранског порекла уједно су и најбројније у оквиру групе налаза са јужне капије. Чине готово половину укупног типолошки одредивог материјала (графикон 2). Заступљене су са три типа – A2, A10, A12.

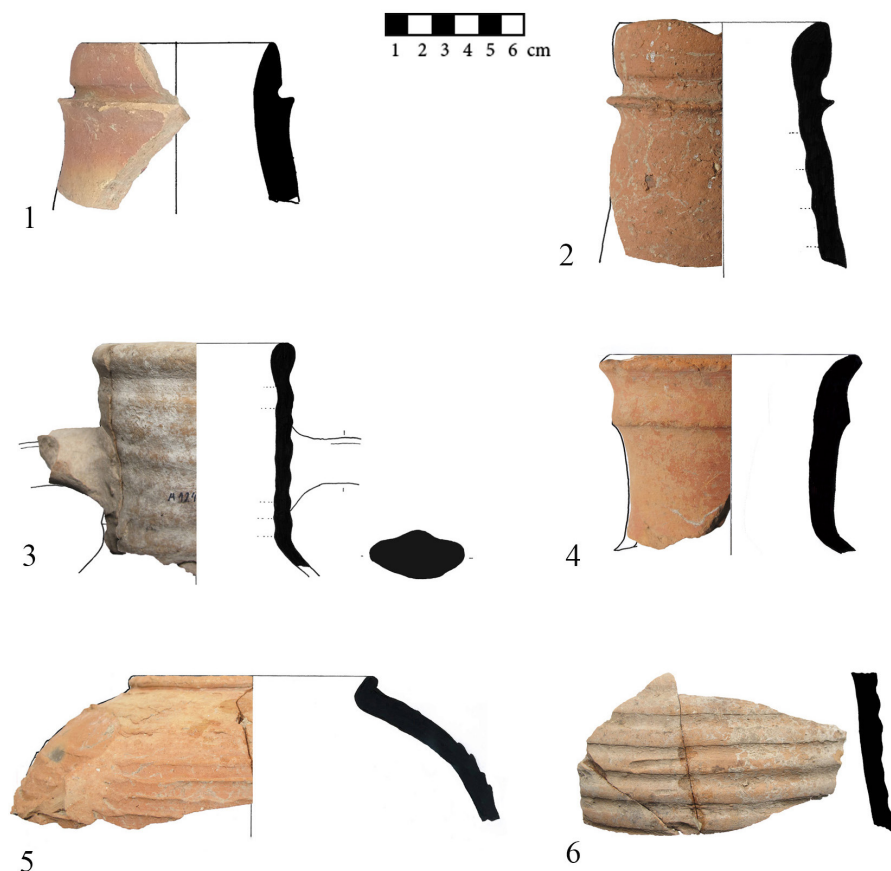
Тип **A2** (*Kapitan II; Riley MR7; Peacock & Williams 47; Bjelajac XII*) – срцолике форме, вертикално извијеног обода и дугачког коничног врата. Непосредно испод обода је хоризонтално ребро које је наглашено. Тело је истакнутих рамена, док је доњи део сведен на цилиндричну, шупљу стопу. Дршке могу бити извијене изнад обода суда или се пружати у висини ребра на врату (сл. 3/1, 2). Израда је од песковите глине, често са примесама дробљеног кречњака. Боја печења је у нијансама од црвене до црвенкастосмеђе. Пречник реципијента је у распону 8–11 цм.

На простору јужне капије, констатовано је укупно 12 налаза овог типа (7,45%). Иако њихово порекло за сада није поуздано утврђено. На основу дистрибуције налаза, може се претпоставити да потичу из занатских радионица области Егеје, мада не треба одбацивати ни центре са севера Африке или из Палестине (Riley 1979, 192; Peacock and Williams 1986, 193). Примерци овог типа су чешћи на источном Медитерану него у осталим деловима царства. Почети производње нису прецизно одређени. У Горњој и Доњој Мезији, као и Тракији, појављују се од краја 2. века. На простору Егеје, Палестине и Црног мора посведочени су у слојевима од прве половине 3. столећа (Riley 1979, 190; Biernacki and Klenina 2015, 102). Садржај амфора је највероватније било вино (Bjelajac 1996, 41).

У области средњег Подунавља, амфоре овог типа су заступљене на бројним локалитетима (Цвјетићанин 2016, 116, тип А 5). На Виминацијуму и Сингидунуму најбројније су у слојевима друге половине 3, односно почетка 4. века (Nikolić-Đorđević 2002, 123, tip V/11). На утврђењу Нове ова врста амфора је у употреби све до почетка 5. столећа (Biernacki and Klenina 2010, 983).

Тип **A10** (*LRA 4; Peacock & Williams 49; Kaey LIV; Bjelajac XV*) – амфоре цилиндричне форме. Обод је конвексно оријентисан и прстенасто задебљан док је тело издужено, вретенасто, те се завршава благо шпицастим дном. Орнамент је у форми плитких хоризонталних жлебова или густих чешљастих бразда високо на трбуху. Дршке су мале, облика ушица смештених на најширем делу рамена посуде. Израђене су од квалитетне глине са примесама ситнозрног песка. Боја печења је од црвене до оранж. Пречник реципијента је 10 цм (сл. 3/5).

Са јужне капије потиче свега један налаз који припада фази II (0,36%). Садржај ових амфора се везује за дистрибуцију вина из добро познатих центара у Палестини, односно Гази (Peacock and Williams 1986, 199). Такође, могле су се користити и за уље, усољену рибу или пак за складиштење и мерење жита (Riley 1979, 222). Најранији налази потичу из слојева 4. века, углавном са севера Африке и источног Медитерана. Током 5. и 6. века

Сл. 3. 1–2. Амфора тип A2; 3–4, 6. Амфора тип A12; 5. Амфора тип A10

Fig. 3. 1–2. Amphora type A2; 3–4, 6. Amphora type A12; 5. Amphora type A10

долази до шире дистрибуције, те се ограничени број примерака констатује у области Црног мора, Егеје, Западне Европе и Британског полуострва (Scorpan 1976, 180; Peacock and Williams 1986, 199, Bjelajac 1996, 49). У Подунављу, овај тип амфора такође проналазимо на бројним локалитетима, али у релативно малом броју. Имамо налазе са Виминацијума и Сингидунума, па све низводно до Дијане, Понтеса, Аквиса, Рациарије и Јатруса (Nikolić-Đorđević 2002, 125; Bjelajac 1996, 50; Цвјетићанин 2016, 120; Кузманов и Гудев 2013, 361; Conrad 2007, 213). У Доњој Мезији и Малој Скитији, ове форме су присутне све до краја 7. века (Кузманов 1985, 12).

Тип **A12** (LRA 1; Кауе LIII; Peacock & Williams 44 A–B; Bjelajac XXI) – мање амфоре ваљкасте форме, цилиндричног врата, задебљаног обода и дугметасто профилисаног дна. Дршке су краће, елипсоидног пресека. Тело

је украшено плитким хоризонталним ребрима различите профилације. Део примерака одликују извијени обод, наглашена рамена и специфична цигла-црвена боја, што можда упућује на засебну грнчарску радионицу у односу на остале примерке овог типа (сл. 3/4). Друга варијанта је светлоцрвено до црвено печена, са танким премазом жућкасте енгобе (сл. 3/3, 6). Квалитет израде је уједначен, глина солидно пречишћена, са примесама ситнозрног песка или дробљеног кречњака. Пречник отвора суда варира од 7 до 14 цм. Овај тип амфора је највероватније коришћен за транспорт вина или уља (Riley 1979, 213; Кау 1984, 271), а као могући садржај наводи се и жито или нека друга врста цереалија (Bjelajac 1996, 73).

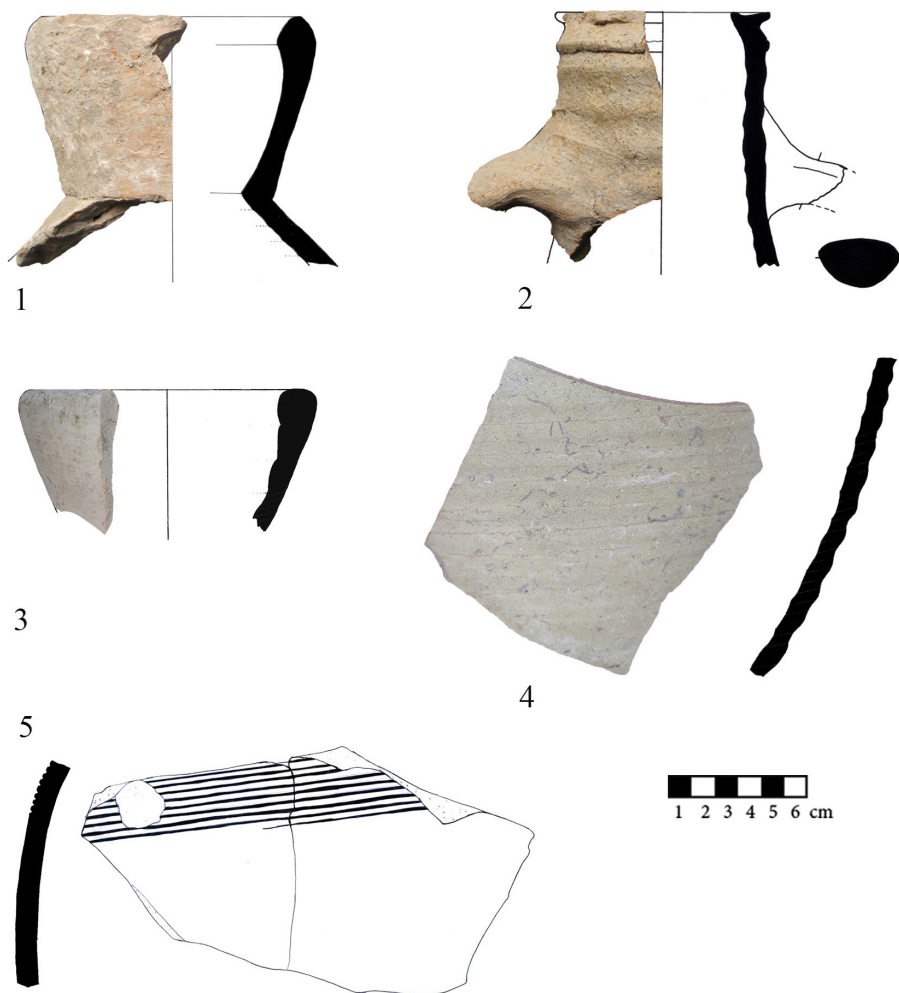
Са укупно 60 налаза (37,50%), овај тип је најбројнији у оквиру целокупног типолошког одређивог материјала. Присутан је у свим фазама јужне капије, посебно током фазе III. Једна је од најзаступљенијих форми позне антике. Њихова производња и дистрибуција започиње средином 4. века и траје све до краја 6, односно почетка 7. столећа (Reynolds 2005, 545; Riley 1979, 213; Кау 1984, 272). Јављају се на читавом простору царства, од Британије до Нубије. Највећа концентрација је на источном Медитерану, у Малој Азији и на северу Африке (Bjelajac 1996, 72; Кау 1984, 271; Riley 1979, 212–213; Peacock and Williams 1986, 186). Центри производње се везују за област Киликије, јужне обале Кипра и острва Лезбос и Еубеју (Riley 1979, 212; Reynolds 2005, 546; Manning et al. 2000, 235; Peacock and Williams 1986, 186).

На средњедунавском лимесу, овај тип амфора констатујемо на готово свакој од већих утврда (Цвјетићанин 2016, 122, тип А 21, Bjelajac 1996, 74). Присутне су од прве половине 5, а типичне за слојеве 6. века. На локалитету Виминацијум–Светиња чине 54,3% од укупног материјала, а према стратиграфским подацима припадају периоду друге половине 6. века (Bjelajac 1996, 74). Слично је и са налазима са Рациарије. Најзаступљенији су у слојевима 6, односно почетка 7. века (Кузманов и Гудев 2013, 362).

Понџске амфоре

Амфоре ове групе долазе из занатских радионица са западне, јужне и северне обале Понта. Чине око једне трећине одређивог материјала (графикон 2). Заступљене су са два типа – А4 и А11а,б.

Тип А4 (*Zeest 100; Scorpan tip XVII-R; Kassab-Tezgor C Snp I; Кузманов тип X*) – срцолике форме, цилиндричног врата и хоризонтално засеченог обода који је често наглашен (сл. 4/2). Врат посуде се конично шири ка раменима, која су разграната, тако да горњи део поприма срцолики облик, или облик шаргарепе. Хоризонтална ребра покривају целу спољашњост суда. Нешто су плића и ужа на врату и рамену а шири на трбуху. Ручке су ре-

Сл. 4. 1, 5 Амфора тип A11a; 3–4. Амфора тип A11b; 2. Амфора тип A4

Fig. 4. 1, 5 Amphora type A11a; 3–4. Amphora type A11b; 2. Amphora type A4

лативно кратке, елипсоидног пресека. Израда је од жућкасте глине песковите фактуре. Честе су примесе базалта, кварца и мике. Уочава се и присуство пироксена – црног ситнозрног силиката. Боја печења је у нијансама окер и смеђе. Пречник реципијента је у распону 8–12 цм.

На простору јужне капије евидентирано је укупно 10 уломака, од којих 2 припадају фази IV, 2 фази III, 1 фази II и 5 фази I капије утврђења (6,21%). У литератури, овај тип се најчешће означава као синопска, односно *sinopean carrot* амфора. Пореклом је са јужних обала Црног мора, превасход-

но синопске регије, али и Херсонеса на Криму (Opait 2010, 379). Једна од радионица се сасвим извесно налазила на локалитету Демирци, где је констатовано укупно 13 керамичарских пећи (Kassab-Tezgor 2009, 121; Kassab-Tezgor and Özsalir 2010, 199–200). Њихова дистрибуција је ограничена превасходно на простор источног Медитерана и Мале Азије па све до обала северне Африке. Највећа концентрација је, свакако у области Црног мора али и доњег тока Дунава, односно провинције Скитије и Друге Мезије (Paraschiv 2002, 175; Biernacki and Klenina 2015, 99). Хронолошки, обухватају распон од 4. па све до почетка 7. века (Сазанов 2022, 97). На средњем Подунављу је откривен релативно мали број налаза. Одређени број посуда је констатован на Виминацијуму, локалитету Михајловац–Блато, Салдуму, као и један уломак са Рациарије (Nikolić et al. 2023: 286 IV/23; Томовић 1986, 49 сл. 28.3; Jeremić 2009, 108 type V/4; Кузманов Гудев 361, Т. XXI, 238). Треба напоменути и једну посуду из Сирмијума која би могла одговарати овом типу амфора (Brukner 1981, 125, tabl. 164/85). Сви поменути налази се датирају у период 4–5. века.

Тип **A11a, 6** (*LRA 2; Kaey LXV; Peacock & Williams 43; Bjelajac XX; Кузманов IIII XIX*) – кратког врата, косо разгранатог и задебљаног обода са лоптастим телом и благо истакнутим дном (дугметасто профилисано). Дршке су кратке, кружног или елипсоидног пресека. Разликујемо две варијанте овог типа амфора. Прва је нешто здепастије форме, краћег врата и широк рамена (A11a, сл. 4/1,5). Израђена од компактне, цигла-црвене глине са орнаментом у виду густих, дубљих уреза на рамену посуде. Друга варијанта је издуженија, наглашеног врата (A11b, Т. сл. 2/1; сл. 4/3–4). Боја печења је у нијансама светлоцрвене до оранж. Орнамент у виду плићких хоризонталних ребара различите профилације присутан је на готово читавом телу. Спољна површина суда је премазана жућкастом енгобом. Пречник обода судова је у распону 10–16 цм.

Са 51 примерком, сврстава се међу најбројније налазе на простору јужне капије, са скоро уједначеном заступљеношћу у оквиру свих фаза (31,68%; графикон 1/2). Припада једној од најчешћих форми периода касне антике. Присутна је широм Римског царства, од провинција на западу, Британије на северу, Туниса на југу и Сирије на истоку. Ипак, у региону северне Африке и дуж обала западног Медитерана њена заступљеност је релативно мала (испод 5%). Знатнији број примерака јавља се на источним територијама, посебно на западној обали Црног мора и на локалитетима дуж доњег Дунава (Riley 1979, 218).

Производни центри за сада нису јасно евидентирани. Претпоставља се њихова убикација у области северне Егеје или западне обале Црног мора (Peacock and Williams 1986, 182; Bjelajac 1996, 69; Scorpan 1984:160; Кузманов

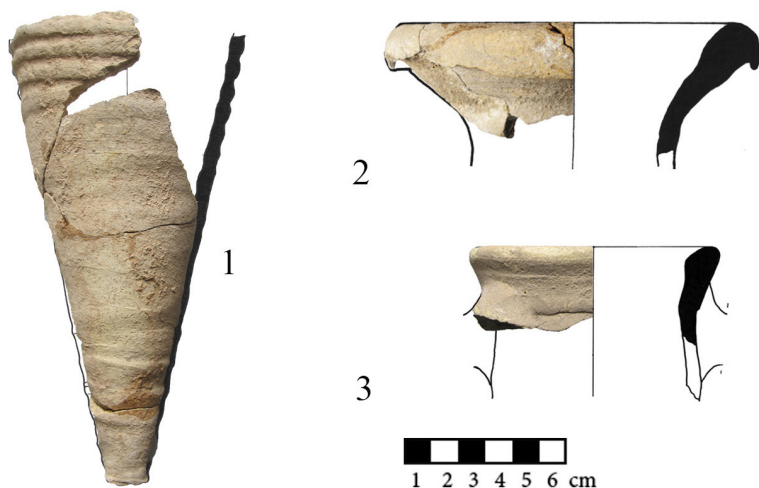
1985, 9). Треба назначити да овај тип представља даљу морфолошку еволуцију ранијих форми амфора типа *Dressel 24*. У датој подели можемо препознати две развојне фазе. Прва је, као што је већ наведено, нешто већег капацитета, издуженија, декорисана широким појасевима плитких жлебова и премазана танким слојем беличасте енгобе (Т. сл. 2/1; сл. 4/3–4). Налази ове форме долазе најпре са црноморских локалитета и везују се за период од средине 3. века (Orait 1984, 312). На стаништима дуж доњег тока Дунава појављују се већ почетком 4. столећа (Кузманов 1985, 9). Другу еволутивну фазу препознајемо у здепастијим формама ширег тела, цигла-црвено печених са карактеристичним хоризонталним, дубљим урезима који подсећају на повлачење чешљем. Везују се за понтске радионице, одакле се производ шири на читав простор источног Средоземља. Врхунац продукције је током 5. и 6. века, а средином 7. столећа престаје њихова употреба (Bjelajac 1996, 68; Riley 1979: 218–219). Недовољно знамо о садржају који су могле преносити. Једна од претпоставки је да су служиле за транспорт уља (Bjelajac 1996, 69). Налази из Томиса откривају да су неке од посуда садржале трагове смолагастог премаза (међу којима су колофонијум и терпентин). То би могло указати да је њихов садржај била течност, у овом случају вероватно вино (Radulescu 1973, 197).

У области средњег Подунавља, овај тип амфора је присутан у знатној мери. Најпре у оквиру већих урбаних агломерација као што су Виминацијум, Сингидунум и Рациарија (Поповић 1987, 13; Nikolić-Đorđević 2002, 123; Кузманов и Гудев 2013, 359). Налазе имамо и на већини утврда Ђердапског лимеса. Јављају се на Босману, Салдуму, Хајдучкој воденици, Текији, Вајуги, Дијани, Талијати и др. (Bjelajac 1996, 69; Цвјетићанин 2016, 120). Опредељују се у период позне антике, од средине 4. до краја 6. века.

Афричке амфоре

Овој скупини припадају типови чије је порекло са севера континента, из занатских центара са подручја Туниса, Либије и Египта. Оне чине око 10% материјала групе (графикон 2). Констатовано је укупно три типа амфора – А3 и А6, А14.

Тип **А3** (*Spatheion*, Riley LRA 8; Kaey XXVI; Peacock & Williams 51; Bjelajac XXVII) – уске цилиндричне форме, тракасто задебљањем обода и кратког врата. Трбух је вретенаст и издужен док је дно дугметасто профилисано. Овај тип поседује и мање дршке елипсоидног пресека које почињу непосредно испод обода и завршавају се на рамену. Наши примерци су евидентирани само у мањим фрагментима. Њихова израда је од квалитетне жућкасте глине са мањим примесама ситнозрног песка. Боја печења је од окер до светлосмеђе док је спољна површина суда премазана беличастом

Сл. 5. 1. Амфора тип А6; 2. Амфора тип А14; 3. Амфора тип А3

Fig. 5. 1. Amphora type A6; 2. Amphora type A14; 3. Amphora type A3

енгобом (сл. 5/3). Пречник обода могуће је измерити само на једном фрагменту, он износи 8 цм.

Констатовано је укупно 4 налаза, од којих 2 припадају фази IV и 2 уломка фази III (2,48 %). У литератури, ова skupина афричких амфора најчешће се означава као „спатеа” (*Spatheion*). Дефинисано је неколико подваријанти чија се производња одвија у периоду 4–7. века (Каеу 1984, 214–216). Наше примерке одликују мање димензије, уски зидови и дршке која почињу непосредно испод обода суда. Заступљене су на широком простору западног и источног Медитерана, на Балкану, Блиском истоку и у Малој Азији. Пореклом су из туниских радионица околине Небула (Bonify 2004, 128–129). Упркос малом броју података, ове амфоре су служиле, пре свега, за дистрибуцију вина и маслиновог уља. Остале сировине које су могле бити пренешене, јесу гарум, сочиво или мед (Каеу 1984, 215; Вјелажас 1996, 87).

Бројни су налази овог типа са простора средњег Подунавља. Налазимо их на већини локалитета на потезу Ђердапа, на Виминацијуму, Сингидунуму, Рациарији и др. (Вјелажас 1996, 88–89; Цвјетићанин 2016, 124–125, тип А 24). У ближој околини, имамо примерке са Гамзиграда, Аквиса и Мокрањских стена (Conrad 2007, 214 fig. 1/12,13, 107; Јанковић 1981, 150, сл. 63в; Сретенковић 1984, 223, сл. 212/1).

Тип А6 (*Riley LRA 6; Peacock & Williams 52b; Hayes 12*) – једна од форми амфора у облику шаргарепе. Ваљкасто профилисаног и прстенасто задебљаног обода. Тело је украшено хоризонталним ребрима. Ручке су релатив-

но кратке, елипсоидног пресека, започињу одмах испод обода и завршавају се непосредно на рамену суда. Дно посуде је дугметасто. Глина је са примесама ситнозрног песка и кречњака. Боја печења је у нијансама окер и светлосмеђе док су зидови премазани жућкастом енгобом. Димензије амфора овог типа су нам познате са једног примерка који је сачуван готово у целости. Пречник обода је у распону 9–10 цм, а висина износи 63 цм (сл. 2/2; сл. 5/1).

Укупно 5 примерака је пронађено на простору јужне капије; 2 припадају фази IV, 2 фази III док је 1 фрагмент из фазе I (3,11 %). Иако се у литератури овај тип амфора најчешће означава као тзв. *LRA 7*, треба истаћи да је у оквиру ове поделе опредељено доста сродних, а опет различитих морфолошких облика. Наши примерци су најближи амфорама варијанте б, типа 52 у Пикоковој категоризацији. Заједничко им је порекло са подручја северне Африке, односно Египта (Peacock and Williams 1986, 204; Riley 1979, 225). Њихово датовање је широко. Радионице у Африци већ током 3. века започињу производњу, која се интензивира током 4. и траје све до средине 8. века (Hayes 1992, 67). Поред Африке, овај тип амфора је сасвим спорадично присутан на источном Медитерану. Тако су и налази са простора Подунавља доста ретки. Као аналогне примерцима са *Timacum Minusa* издвајамо посуде са Виминацијума и Јатруса (Conrad 2007, 214, III/5 kat. 878, 1095, 1097; Nikolić et al. 2023, 297 IV/65). Такође, и налази са локалитета Понтес, Салдум, Дијана, Мора Вагеи и Прахово припадају амфорама овог типа (Grašanin et al. 1984, 68 V/32; Jeremić 2009, 109 V/6; Цвјетићанин 2016, 122 A20). Датују се у касноримски период, односно период 4–6. века.

Тип **A14** (*Africana III C*; *Kaey XXV*; *Bonifay 29*; *Riley MR 17*; *Bjelajac XXVIII*) – веће амфоре вретенасте форме. Врат је цилиндрично профилисан док је обод извијен, задебљан и засечен са спољне стране. Рамена су заобљена и прелазе у ваљкасто тело које се при дну сужава и завршава шпицасто. Глина је песковита са примесама дробљеног кречњака. Боја печења је у нијансама од светлоцрвене до смеђе док је површина необрађена или премазана окер енгобом (сл. 5/2).

Са јужне капије имамо укупно 2 фрагмента која припадају овом типу (1,24 %). Одговарају скупини амфора која носи ознаку *Africana III C*⁴. Пореклом су из туниских радионица из околине Набуела и Салакта (Bonifay 2004, 122; Járrega Domínguez 2021, 152). Најраније појаве ове форме се везују за крај 3. – почетак 4. века. Врхунац производње је посведочен у слојевима друге половине 4. и траје све до средине 5. века. Највећа концентрација на-

⁴ О подели и развоју амфора овог типа као и њиховој морфолошкој сличности са амфорама *spatheion I*, односно форми „велики спатеион” погледати: Bonifay, M. 2004. *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series, pp. 121–125.

лаза је у области северне Африке – Египта, Туниса и Либије. С друге стране, број посуда које потичу са источног Медитерана релативно је мали. На Дунавском лимесу имамо свега неколико налаза – са локалитета Текија, Јатрус и Нове (Бјелајац 1996, 92 XXXII/185; Bottger 1982, T.XIX/231; Biernacki and Klenina 2015, 113, fig. 14/5–7). Служиле су превасходно за транспорт маслиновог уља и усољене рибе (Járrega Domínguez 2021, 152).

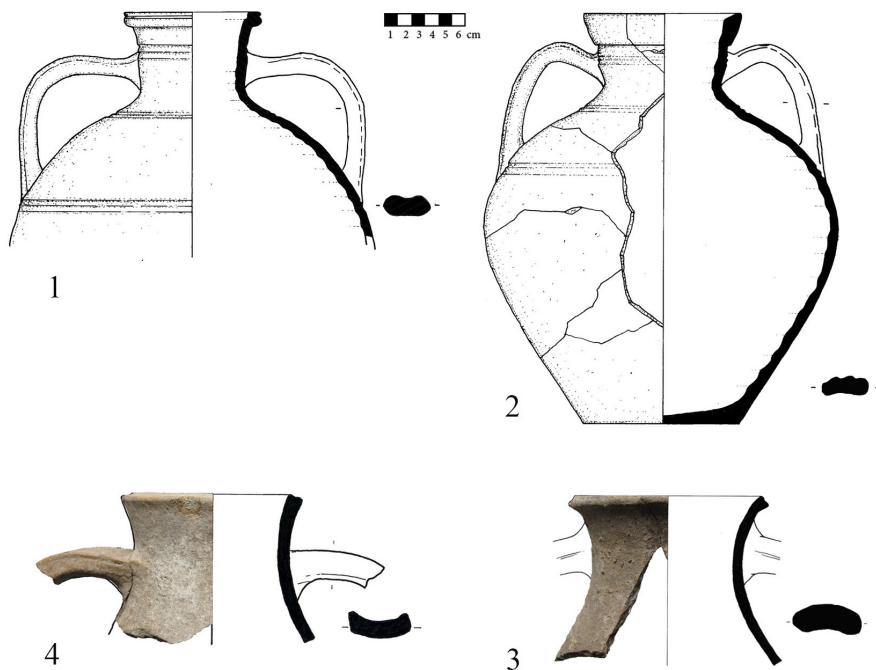
Амфоре локалне израде

Скупина налаза чија се производња може везати за локалне или регионалне занатске радионице са простора Подунавља. Заступљене форме се, на основу морфолошких одлика, опредељују у тзв. трпезне амфоре (амфороидни крчази). Њихова употреба није везана искључиво за транспорт већ су, сасвим извесно, служиле и за складиштење и послуживање. Чине нешто више од 10% укупног материјала групе, и разврстане су у три типа – А7, А9 и А13 (графикон 2).

Тип А7 (*Bjelajac XXXII; Brukner 17; Кузманов XIX*) – косо профилисаног обода, цилиндричног врата и широког лоптастог трбуха. Дно је равно. Испод обода полазе тракасте дршке које се завршавају високо на трбуху. Присутан је орнамент на врату и рамену, у форми плитких хоризонталних канелура. Фактура је песковита са примесам ситно дробљеног кречњака док је боја печења у нијансама смеђе. Пречник обода је 14 цм, а висина износи 38 цм (сл. 6/2).

На јужној капији је евидентиран само један налаз овог типа, из слоја који припада фази IV (0,62%). У питању је локални тип амфороидног крчага намењеног за услуживање и складиштење течности, највероватније вина. Тело је овално док је врат цилиндричан а дно равно. Ручке су тракастог пресека и могу бити благо тордиране. Евидентирани су бројни примерци на утврђењима дуж Дунавског лимеса (Bjelajac 1996, 101 тип XXXII; Кузманов и Гудев 2013, 363 тип IX; Кузманов 2005, 178 T. XXV/188–189). Датуму се у период 4–6. века, и њихове узор проналазимо у области Црног мора (Кузманов 1985, 25, тип XIX). Са Виминацијума долазе две сродне локалне форме које се хронолошки опредељују у период 4–5. века (Nikolić at al. 2023, 278 IV /8, 290, IV /37). Слично је и са примерцима из Сингидунума, које одликује песковита фактура са додатком кречњака. Налази са Јатруса су опредељени у слој Б/Ц, што одговара периоду 4. века, док они са локалитета Нове одговарају 5–6. столећу (Conrad 2007, 242 abb 39/1098; Кленина 2006, 87, 108 тип VII рис. 45/363).

Тип А9 – посуде срцолике форме, широко разгранатог обода, коничног и кратког врата. Дршке су масивне, тракастог или елипсоидног пресека. Орнамент и обрада нису присутни. Сви пронађени примерци садрже веће

Сл. 6. 1. Амфора тип A13; 2. Амфора тип A7; 3–4. Амфора тип A9
 Fig. 6. 1. Amphora type A13; 2. Amphora type A7; 3–4. Amphora type A9

трагове калцификације. Квалитет глине је лош, са присуством крупног кварцита и кречњака. Боја печења је од тамносмеђе до сиве. Пречник обода варира 11–15 цм (сл. 6/3–4).

Од укупно 12 налаза, 11 припада фази IV, док је 1 припада фази III (6,83%). Ради се о типу трпезних амфора локалне израде. Одликује их скроман квалитет глине са примесама крупнозрног песка. На основу контекста налаза, можемо их оквирно датovati у период прве половине 5. века. Аналогије нашим примерцима су доста ретке. Као морфолошки сродне, узимамо оне са локалитета Алтимир Бреста (северозападна Бугарска). Израђене од песковите глине и печене у нијансама од тамносиве до црне боје, пригладаних површина. Припадају периоду прве половине 4. века (Лука 2022, 202 тип 117/3 Т. 79/852, 107/1095). Близак је и налаз са Понтеса. Посуда је песковите фактуре, сиво печена. Долази из слоја В, што одговара периоду краја 4, почетка 5. века (Garašan et al. 1984, 68 Т. IX tip V/1).

Тип **A13** – амфора лоптасте форме, прстенасто задебљаног обода, цилиндричног врата и равнoг дна. Украс је присутан на врату и рамену посуде у виду плићких хоризонталних канелура. Дршке су у пару, тракастог пресе-

ка. Израђене су од песковите глине са примесама кречњака. Боја печења је у нијансама од смеђе до сиве или окер. Пречник обода је 12 цм (сл. 6/1).

Са простора јужне капије долази укупно 4 налаза – 1 фр. из фазе IV и 3 из фазе II (2,48%). Као и код претходних, ради се о типу трпезне амфоре локалне продукције. Одликује их слабији квалитет израде, песковита фактура и скромна финална обрада. Аналогије налазимо на Виминацијуму, лок. Кастра Мартис и Понтес (Nikolić at al. 2023: 293 IV/49; Цвјетићанин 2016, 58 тип К 25; Кузманов 2005, 179 Т. XXVI/192). Овај тип амфора се хронолошки опредељује у период од друге половине 4. до средине 5. века.

Закључна разматрања

У структури одређивог керамичког материјала са простора јужне капије утврђења, амфоре чине око 10%. Њихово присуство је најизразитије у оквиру фазе I капије, када достижу учешће од 16,55%. У наредним фазама приметан је постепени пад заступљености, тако да током последњег периода функционисања утврђења чине свега 7% материјала (графикон 2/1, 2)⁵. Највећи део води порекло из занатских радионица источног Медитерана. Ова skupина представља нешто мање од половине укупног броја налаза (45,34%). Евидентирамо их у свим слојевима, али су најбројније у онима који одговарају фази III и IV јужне капије, односно периоду краја 4. и прве половине 5. века (графикон 2). У оквиру групе доминира тип A12, а у мањој мери тип A2 (графикон 1/2). Њихово порекло се везује за производне центре са егејских острва, односно јужне обале Кипра (Riley: 212; Reynolds 2005, 546, Manning at al. 2000, 235; Peacock and Williams 1986, 186). Овој skupини свакако припадају и амфоре типа A10, које долазе из Газе (Палестина) (сл. 3/5). Заступљене су са свега једним налазом, што чини мање од 1% материјала. Садржај је углавном чинило вино, посебно у амфорама типова A10 и A2. Са источномедитеранских обала допремане су и друге сировине, пре свега маслине и њихови деривати. Пuteви дистрибуције највероватније су водили морским путем до македонске обале Егејског мора, одакле се роба транспортовала даље познатом комуникацијом *Lissus–Naissus–Ratiaria*.

Скупина амфора понтске регије су друге по бројности. Чине 37,89% од укупног материјала групе (графикон 2). Њихово порекло је везано за јужне и западне обале Црног мора. Најбројнија форма је амфора A11, која јесте и једна од најзаступљенијих на Медитерану током касне антике. Производња

⁵ Треба нагласити специфичан карактер налаза грнчарије из фазе I капије, чија анализа носи одређене лимите. Одликује га релативно мањи број уломака, који су слабије очувани и типолошки неосетљиви. Последице, и број налаза амфора које можемо јасно типолошки одредити јесте мањи од 30%. (Прим. аут.)

се могла одвијати у оквиру занатских радионица на западној обали Понта (Bjelajac 1996, 69; Scorpan 1984:160; Кузманов 1985, 9). Бројни су налази са римских локалитета на простору Подунавља. Посебно у оквиру већих урбаних центара. Овој групи припадају и амфоре типа A4, чије је присуство релативно мало (сл. 4/2, графикон 1/2). Потичу из познатих грнчарских радионица синопске регије, по којој су и добиле назив (Kassab-Tezgor 2009, 121). Садржај ових амфора свакако је било вино. Транспорт са Црног мора ка западним провинцијама царства највероватније се одвијао речним путем. Налази из Томиса указују на то да су се дистрибутивни центри налазили у непосредној близини ушћа Дунава (Radulescu 1973, 197). Посебно је изражена концентрација ове групе током фаза I и II капије, односно у периоду од краја 3. до средине 4. века. Након тог периода њихов удео делимично опада, али су и даље присутне у значајном броју (графикон 2).

Трећу групу чине занатски производи радионица са севера Африке. Њихово учешће у материјалу је око 7% (графикон 2). На *Timacum Minus* се појављују тек у слојевима од краја 4. до средине 5. века. Као и код претходних група, предмет транспорта се може само претпоставити. Као главни производ су извесно маслине и маслиново уље. Такође, са севера Африке су пристизале и остале сировине као што су вино, гарум и усолјена риба (Járrega Domínguez 2021, 152).

Последњу групу чине амфоре локалног порекла. Представљају производ регионалних грнчарских радионица области средњег Подунавља. Све заступљене форме се могу одредити у тзв. трпезне амфоре. Поред транспорта, имале су употребу у складиштењу и послуживању намирница. Евидентиран је сразмерно мали број налаза, око 10%. Треба назначити да се током последње, IV фазе капије (середина 5. века), њихов удео повећава, те оне чине и до 24% типолошки одређивог материјала (графикон 2). Производња би могла потицати из неких од регионалних подунавских центара или ширег простора западне обале Црног мора (Кузманов 1985, 25). Тип A9 је сасвим извесно представљао производ локалних радионица.

Целокупни анализирани материјал не одудара од уобичајених трендова особених за керамички инвентар периода касне антике. Карактеристично је да највеће учешће узима група амфора пореклом са простора источног Медитерана као области доминантне у снабдевању и трговини током 4. и 5. века. Налази потичу из више различитих производних центара, што би могло сведочити о интензивној трговинској размени и dobrим логистичким везама унутар региона. Други доминантни правац снабдевања утврђења представља понтска регија. Амфоре са овог простора имају значајан удео у материјалу. Транспорт вина са обала Црног мора је најинтен-

живнији почетком 4. века. Већ средином 4. па до почетка 5. столећа, дистрибуциони обрасци се мењају. Услед угрожености дунавске границе, повећава се ризик снабдевања преко традиционалних праваца. Локална потражња се мења а дистрибуција се диверзификује, те се роба набавља са доступних и безбедних тржишта. Током последње фазе капије (фаза IV, средина 5. века), уочљиво је повећање присуства локалних форми, што указује на промену у трговинским токовима и снабдевању. Ова појава може бити последица постепеног губитка првобитне функције утврђења као војностратешке тачке. Уместо тога, структура утврде пролази кроз трансформацију: монументалност уступа место скромнијим, трошним објектима различите намене и често нејасне функције. Археолошки трагови могу указивати да су неки од тих објеката коришћени као радионице или мање производне јединице, што сугерише на прилагођавање новонасталим економским околностима и потребама локалне заједнице. Током овог периода снабдевање насеља бива знатно отежано па се, у недостатку сигурних веза са удаљених тржишта, потражња све више оријентише ка локалним центрима производње, чиме утврђење добија више економску него војну улогу.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Biernacki, A. B. and Klenina, E.** 2015. Amphorae of the 4th - 6th centuries AD from Novae(Moesia Secunda): typology and chronology in *Per Terram, Per Mare: Seaborne Trade and the Distribution of Roman Amphorae in the Mediterranean*, ed(s). Demesticha, S. . Uppsala: pp. 99–120
- Biernacki, A. B. and Klenina, E.** 2010. Trade relations between the Lower Danube region and Mediterranean in the Late Roman period: the ceramic evidence from Novae (Moesia Secunda), in S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci & G. Guiducci (eds), *LRCW 3. Late Roman Coarse Ware, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean (British Archaeological Reports International Series 2185.II)*. pp 983–992, Oxford
- Bjelajac, Lj.** 1996. *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd 1996.
- Bonifay, M.** 2004. *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series 1301.
- Garašanin, M., Vasić, M. R., Marjanović-Vujović, G.,** 1984. Trajanov most – Castrum Pontes. *Ђерданске свеске II*: 25–84
- Járrega Domínguez R.** 2021. Reflexiones sobre el ánfora de la forma Africana 3 – Keay 25 (Dressel 27). Un contenedor del siglo V. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 39, 139–164.
- Јанковић, Ђ.** 1981. *Подунавски гео обласћи Аквиса у VI и почетком VII века*, Археолошки институт, грађа. Београд

- Jeremić, G.** 2009. *Saldum. Roman and Early Byzantine Fortification*. Belgrade. Institute of Archaeology
- Kassab-Tezgör, D.** 2009: Typologie des amphores sinopeennes entre le II-III s. et le VI s. ap.J.-C. *Les fouilles et le materiel de l'atelier amphorique de Demirci pres de Sinope, Varia Anatolica* 20. Istanbul, Paris: 121–140
- Kassab-Tezgör, D., Özsalar, A.** 2010 The Reconstruction of a Roman Kiln in the Archaeological Museum of Sinop. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 16 :199–216, 543–546
- Keay, S. J.** 1984. *The Late Roman Amphorae in the. Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. BAR Int. Ser. 196.
- Кленина, Е.** 2006. Столовая и кухонная керамика III – VI веков из Нов (Северная Болгария). *Novae. Studies and Materials* 2.
- Кузманов, Г., Грудев, И.** 2013. Късноантична керамика от Рациария (Крайбрежна Дакия). Динчев, В. (ред.). *In Honorem Professoris Георги Кузманов (Известия на Националния археологически институт XLI)*. София, 337–389.
- Кузманов, Г.** 1985. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV-началото на VII в.). *Разкопки и проучвания XIII*. София.
- Кузманов, Г.** 2005. Кастра Мартис, квадрибургий и кастел. (Атанасова, Й., Йоцова, А., Кабакчиева, Г., Кузманов, Г. и Димитров, К.) *Разкопки и проучвания XXXIII*. София
- Лука, К.** 2022. Римска керамика от стратифицирани обекти в Северозападна България. София.
- Manning, S. W., Monks, S. J., Sewell, D. A., & Demesticha, S.** 2000. Late Roman type 1a amphora production at the Late Roman site of Zygi-Petrini, Cyprus. *Report of the Department of Antiquities of Cyprus*: 233–257
- Nikolić-Đorđević, S.** 2002. Antička keramika Singidunuma – oblici posuda. *Singidunum* 2: 11–244.
- Nikolić, S., Raičković-Savić, A., Mitić, A.** 2023. *Roman pottery from Viminacium*. Institute of Archaeology.
- Опаиџ, А.** 1984. Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen. *Peuce IX*: 311–327.
- Опаиџ, А.** 2010. Sinopean, Heraklean and Chersonesan “Carrot” Amphorae. *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 16: 371–401, 522–556.
- Peacock, D. P. S., Williams, D. F.** 1986, Amphorae and the Roman economy. An introductory guide, London – New York.
- Paraschiv, D.** 2002. Amfore pontine romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos. *Arheologic Moldovei, XXV*, 165–204
- Petković S., Bjelić I., Jović M., Ilijić B.** 2023. Timacum Minus – Ravna: Arheološka iskopavanja u 2021. godini. *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2021. godini*: 171–183
- Petković S., Bjelić I., Jović M., Ilijić B., Radinović N.** 2021 Arheološka istraživanja rimskog utvrđenja Timacum Minus. Sektor južne kapije 2019. Godine. *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2019. godini*: 157–176

- Petković, S., Vujović, M.** 2023. Finds of scale armour (lorica squamata) from Timacum Minus. *Зборник Народног музеја Србије / Recueil du Musée National de Serbie* XXVI-1, 241–260
- Петковић, С., Илијић, Б.** 2012. Прилог проучавању римског насеља на локалитету Timacum Minus код Књажевца. *Гласник Српској археолошкој друштва* 28: 153–178.
- Петковић, С., Јовановић, С.** 2000. Археолошка ископавања римског утврђења Timacum minus код села Равна, општина Књажевац током 1997–1998. године – сектор јужне капије. *Стираринар* L: 275–280
- Petković S., Jović M., Bjelić I., Ilijić B.** 2022. Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i naselja Timacum Minus u 2020. godini. *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2020. godini*: 127–137
- Petrović, P.** 1976. Stanice Timacum na putu Naissus–Ratiaria i antičko naselje kod sela Ravna. *Starinar* XXVI: 43–56.
- Petrović, P. and S. Jovanović.** 1997. *Kulturno blago knjaževačkog kraja*. Belgrade–Knjaževac: Archaeological Institute – Zavičajni muzej.
- Поповић, М.** 1987 Светиња, нови подаци о рановизантијском Виминацијуму. *Стираринар* XXXVIII: 1–37.
- Radulescu, A.** 1973. Amfore cu inscriptii de la edificiul roman cu mozaic din Tomis. *Pontica* vol. 6: 193–207
- Reynolds, P.** 2005. Levantine amphorae from Cilicia to Gaza: a Typology and Analysis of Regional Production Trends from the 1st to 7th Centuries. In J. M. Gurt, J. Buxeda, M. A. Cau (eds.), *LRCW 1: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry*. BAR International Series 1340, Archaeopress, Oxford, 563–612.
- Riley, J. A.** 1979. The coarse pottery from Berenice. In Lloyd, J. A. (ed.), *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) Volume 2 (Libya Antiqua Supplement 5)*, Tripoli, The Department of Antiquities: 91–467
- Сазанов, А.В.** 2022. Амфоры С Snp I: проблемы классификации и хронологии. *ПИФК. 1*: 90–44.
- Scorpan, C.** 1976. Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV–VII) din spațiul mediteranean și pontic, *Pontica*, IX, p. 155–185.
- Сретеновић, М.** 1984. Мокрањске стене, *Ђердајске свеске II*: 221–230
- Tomović, M.** 1986. Mihajlovac – “Blato” – une forteresse de la Basse antiquité, *Ђердајске свеске III*: 401–414.
- Falkner, R. K.** 1999. The pottery, in: *Nicopolis ad Istrum: A Roman to the Early Byzantine city. The pottery and glass*, London.
- Hayes, J. W.** 1992. *Excavations at Sarachane in Istanbul, Volume 2: The Pottery*. Princeton University Press
- Цвјетићанин, Т.** 2016. *Касноримска керамика Ђердаја*. Београд: Народни музеј
- Conrad, S.** 2007. Die Gefäßkeramik. In: *Iatrus-Krivina – Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der Unteren Donau, Band VI: Ergebnisse der Ausgrabungen 1992–2000*. Limesforschungen 28: 209–264. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.

Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом

Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.

All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence

Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Nikola Đ. Radinović

Belgrade

OVERVIEW OF AMPHORA TYPES FROM THE SOUTHERN GATE OF THE ROMAN FORT TIMACUM MINUS

Keywords: *Timacum Minus, amphorae, southern gate, Late Antiquity, ceramic material processing, eastern Mediterranean*

After several decades of campaigns, with shorter and longer intermission, the sector of the southern gate of the Roman fort of *Timacum Minus* has been fully excavated. The analysis of ceramics began in 2011. A typology was formed on the basis of the preserved documentation of earlier processing. *Amphorae* make up ca 10% of the total identifiable ceramic material from the area of the southern gate (Chart 1/1). The majority of them originates from pottery workshops of the eastern Mediterranean region. This group represents slightly less than half of the total number of *amphorae* (45.34%). They were recorded in all layers, but they are numerous the most in those corresponding to phases III and IV of the southern gate – end of the 4th and the first half of the 5th century (Chart 2). Within the group, forms of type A12 dominate, and to a lesser extent, type A2 (Fig. 3/1). These are associated with production centres from the Aegean islands and the southern coast of Cyprus (Riley: 212; Reynolds 2005, 546, Manning at al. 2000, 235). This group also includes *amphorae* of type A10, which come from the area of Palestine (Gaza) (Fig. 3/5). They are represented by only one find, which makes up less than 1% of the material of the group. Their content was mainly wine, especially in *amphorae* of types A10 and A2. Another commodity transported from the eastern Mediterranean coasts were olives and their derivatives.

The Pontic region *amphorae* form the second largest group, namely, 37.89% of the total group material (Chart 2). They originate from the southern and western shores of the Black Sea. The most numerous are *amphorae* of type A11, which was one of the most widespread types in the Mediterranean region during the Late Antiquity (Fig. 2/1, Fig. 4/1, 3–5). Their production likely occurred in workshops along the western coast of the Pontic region (Bjelajac 1996, 69; Scorpan 1984, 160; Кузманов 1985, 9). Numerous finds have been documented from Roman sites in the Danubian region, especially in larger urban centres such as *Viminacium*, *Singidunum*, *Ratiaria*, and others (Bjelajac 1996, 69; Nikolić-Đorđević 2002, 123; Kuzmanov and Gudev 2013, 359). This group also includes type A4 *amphorae* (Fig. 4/2), whose presence is relatively minor (Chart

1/1). They originate from well-known pottery workshops in the Sinop region, after which they are named (Kassab-Tezgor 2009, 121). The contents of this group of *amphorae* primarily consisted of wine. Transportation from the Black Sea shores to the western provinces of the Empire was most likely carried out via river routes. Finds from Tomis suggest that distribution centres were likely located near the mouth of the Danube (Radulescu 1973, 197). It should be noted that the concentration of this group of *amphorae* was particularly well established during phases I and II of the gate, corresponding to the late 3rd – mid-4th century.

The third group is represented by ceramic products from workshops in North Africa (Fig. 5). Their participation in the material is relatively small, about 7%. At *Timacum Minus*, they appear only in layers from the late 4th – mid-5th century (Chart 2). As in the case with previous groups as well, the transported goods can only be assumed. The main products were likely olives and olive oil. Additionally, other resources from North Africa included wine, garum, and salted fish (Járrega Domínguez 2021, 152).

The last group consists of *amphorae* of local origin. These are products of regional pottery workshops from the central Danube region (Fig. 6). All represented forms can be classified as table *amphorae*, vessels used for multiple purposes. In addition to transport, they could have also been used for storing and serving food. A relatively small sample of finds was registered, around 10%. It should be noted that during the last, phase IV of the gate (mid-5th century), their participation increased, and they make up to 24% of typologically identifiable material (Chart 2). They may have been produced in some of the regional centres of Lower Moesia or the broader area of the western coast of the Black Sea (Кызманов 1985, 25). Type A9 certainly represented a product of local potters (Fig. 6/3-4).

The entire analysed material aligns with common trends typical of pottery inventories from the Late Antiquity period. Notably, the majority consists of *amphorae* from the eastern Mediterranean region, an area dominant in trade and supply during the 4th and the 5th century. These finds come from multiple production centres, suggesting intensive trade and well-established logistical networks within the region. The Pontic region represents a second major supply route to the fortification; *amphorae* from this area make up a significant part of the assemblage. The transport of wine from the Black Sea coast was especially active in the early 4th century. However, from the mid-4th to the early 5th century, distribution patterns started to change. Due to instability along the Danube frontier, traditional supply routes became increasingly risky. Local demand shifted, and distribution diversified. Commodities were sourced from markets that were more accessible

and secure. In the final phase of the gate complex (phase IV, mid-5th century), there is a noticeable rise in locally produced forms, indicating a change in trade flows and provisioning. This may reflect the gradual decline of the fort's original function as a military and strategic point. Instead, its structure transformed: monumentality was replaced by more modest, perishable structures of various, often unclear, purposes. Archaeological evidence suggests some of these buildings served as workshops or small-scale production units, pointing to adaptations driven by emerging economic circumstances and local community needs. During this period, the settlement's supply became significantly more difficult; lacking reliable links to distant markets, demand increasingly depended on local production centres, redefining the fortification's role as more economic than military.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић.
- 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд :
BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског
археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. -
Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва
(Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298